

Nagy Péter Tibor

A numerus clausus és a bölcsészdiplomások.

In: Molnár Judit (szerk.)

Jogfosztás - 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról

Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2010.10.15-2010.10.16.

Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, 2011. pp. 196-214.

(ISBN: 978-963-08-2657-0)

Nagy Péter Tibor

A numerus clausus és a bölcsészdiplomások

A¹ numerus clausus hatásának legalapvetőbb statisztikai adatai már a kortársak számára rendelkezésre állottak. Lehetett látni, hogy hány százalék a zsidók aránya az egyes egyetemeken, illetve az egyes tanulmányi ágakban. Ezek az adatok lehetőséget biztosítottak arra, hogy a numerus clausus előtti és utáni helyzetet legfőbb vonalaiban összevessék, s a liberális alkotmányosság oldalán állók megállapíthassák, a zsidók aránya a numerus clausus következtében jelentősen lecsökkent – azaz sok zsidót kiszorítottak –, illetve antiszemita oldalról megállapíthassák, a törvényt az egyetemek illetve a kormányzat nem tartja be, mert a zsidók aránya az egyetemeken – s ezen belül a bölcsészkarokon is – a zsidók országos arányszámán felül maradt.

Sem az utókor, sem a kortársak számára nem álltak rendelkezésre ugyanakkor olyan statisztikai adatok, amelyek a numerus clausus társadalmi hatásmechanizmusát komplexen mutatták volna be. Azaz nem kerülhetett sor olyan vizsgálatra, amely a zsidók jelentős részének kiszorulását a nők arányának, a regionális összetételnek és az etnikai háttérnek a megváltozásával összefüggésben mutatta volna be. De azt sem lehetett bemutatni, hogy a doktori és tanári karrier választásában ill. az egyetemet elhagyó diplomások eredményeiben milyen hatással bírt a zsidók számának korlátozása. Ennek a hiányosságnak az orvoslására a korabeli statisztikai táblázatkészítési módszerek (még ha feltételezzük is, hogy a kultuszminisztérium elpusztult elnöki anyagaiban lehettek a publikáltnál részletesebb táblázatok) nem lennének alkalmasak, ezekhez ugyanis személysoros adatbázisok szükségesek, a változók szabad kombinálhatóságának lehetőségével.

A European Research Council és az OTKA támogatásának bázisán kezdtünk bele – Karády Viktorral közösen - egy olyan adatbázis felépítésébe, mely a fenti kérdések megválaszolását lehetővé teszi.

A bölcsészadatbázis² felvételi munkálatait – Kolozsvár³ vonatkozásában – Lucian Nastasa segítette, s támaszkodhattunk Karády korábbi reprezentatív felvételeire is. Az immár valamennyi fellelhető bölcsészre kiterjedő adatbázis integrálása és standardizálása Biró Zsuzsanna Hanna érdeme.

A személysoros bölcsészadatbázisra támaszkodva három korábbi tanulmányban is bemutattunk fontos eredményeket. A kolozsvári BTK és TTK összetételét elemző tanulmányból kiderül, hogy a bölcsészképzésben eredetileg igen szerény mértékben résztvevő

¹ A tanulmány a numerus clausus 90. évfordulóján a páva utcai Holokauszt Múzeumban tartott konferencián tartott előadás nyomán készült. A mögöttes kutatások az European Research Council Karády Viktor vezette elitkutatásába, s a magam vezette tanárságtörténeti OTKA kutatásba illeszkednek. A szerző köszönetet kíván mondani az első kritikus olvasó Biró Zsuzsanna Hanna megjegyzéseiért

² A „bölcsész” itt és a továbbiakban humánbölcsészt és reálbölcsészt egyaránt jelent. A pesti bölcsészkaron természettudósokat és humánbölcsészeket egyaránt képeztek, a francia mintára szervezett kolozsvári egyetemen külön BTK és TTK működött. A szakok beosztása a mai szervezeti rendtől csak annyiban tért el, hogy a földrajz humántudománynak számított.

³ Kolozsvár vonatkozásában csak anyakönyveink, Budapest vonatkozásában csak diplomakönyveink vannak. Ezért az 1920 előtti országos adatok sosem állapíthatók meg teljesen pontosan.

erdélyi zsidóság a világháború éveire – egyre gyorsuló ütemben – behozza a hátrányát. (Nagy, 2006) Világossá vált továbbá, hogy a két háború közötti Magyarországon a n i diplomás arány szoros összefüggésben áll a zsidók részvételével a bölcsészképzésben, és bebizonyosodott, hogy a zsidó családok lánygyermekének bölcsészkarra kerülési esélyhányadosa (ugyanazon családok fiainak bölcsészkarra kerülési esélyéhez hasonlítva) lényegesen nagyobb, mint a nem zsidó családok esetében. (Biró-Nagy 2007) Végül azt is kimutattuk már, hogy miközben a két világháború között történelem szakon kevesebb a zsidó bölcsészdiplomás, mint általában a zsidó bölcsészdiplomás, addig a tudományos publikáció és egyéb kiválósági jelzések megvizsgálása után az arányok még ezen a szakon is a zsidók felé billennek el. (Nagy, 2009) A zsidók csekélyebb aránya a történelem szakon nyilvánvalóan összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy a „történelmi osztályok” ezt az ideológiai kulcstudományt jobban preferálták, mint más tudományágakat, ill. azzal, hogy az él idegen nyelv szakok a közsféránál lényegesen függetlenebb munkaer piacával a zsidók számára vonzóbbnak t ntek.

Amir l azonban mindeddig még nem jelent meg elemzés, az az 1920 el tti és utáni bölcsész- népeesség szisztematikus összevetése. Err l fog szólni e tanulmány.

Els ként vizsgáljuk meg a különböz felekezeti csoportok jelenlétét a két történelmi korszakban. A 18241 azonosított⁴ bölcsész közül 85,2 %-nak sikerült eddig⁵ megállapítani a vallását (lásd 1. tábla). A továbbiakban ezekre sz kítjük a vizsgálatot. A 2. táblából már az is látható, hogy els sorban az 1870-es, 1880-as és 1890-es években diplomázottak között magas azoknak az aránya, akiknek a felekezetét nem tudjuk; az adathiány kés bb csökken. A két világháború között viszont gyakorlatilag teljes kör a felekezetekr l szóló ismeret.

1 tábla A diplomások vallási összetétele 1920 el tt és után

	1920 el tt	1920 után	összesen	1920 el tt %	1920 után %	Összesen %
0 nincs adat	2381	315	2696	25,6	3,5	14,8
1 római katolikus	3091	5054	8145	33,2	56,5	44,7
2 görög katolikus	223	150	373	2,4	1,7	2,0
3 református	1728	1797	3525	18,6	20,1	19,3
4 evangélikus	844	761	1605	9,1	8,5	8,8
5 zsidó	644	797	1441	6,9	8,9	7,9
6 görögkeleti	128	22	150	1,4	0,2	0,8
7 unitárius	260	29	289	2,8	0,3	1,6
8 egyéb	4	13	17	0,0	0,1	0,1
	9303	8938	18241	100	100	100

2. tábla Zsidók és nem zsidók az els diploma megszerzése szerint (5 éves csoportokban)

	Nincs adat	nem zsidó	zsidó	összesen	nincs adat	nem zsidó	Zsidó	Összesen
nincs adat	8	3	1	12	66,7	25,0	8,3	100,0

⁴ Mivel a kolozsvári iratanyagok a tanári vizsgálatokról elvesztek, Kolozsvár esetében csak az volt azonosítható, hogy valaki oda iratkozott be, és valahány félévet abszolvált.

⁵ Az egyetemi beiratkozási anyakönyvek és a diplomakönyvek adatait az 1906-os, 1922-es, 1928-as, 1936-os és 1942-es tanári zsebkönyv adataival kiegészítve. Kutatásunk kés bbi fázisában a középiskolai nyolcadikos anyakönyvek, érettségi anyakönyvek, iskolai értesít k vallásra vonatkozó adataiból pótoljuk a hiányokat.

1868/1872	0	3	0	3	0,0	100,0	0,0	100,0
1873/1877	137	164	2	303	45,2	54,1	0,7	100,0
1878/1882	502	230	7	739	67,9	31,1	0,9	100,0
1883/1887	245	285	24	554	44,2	51,4	4,3	100,0
1888/1892	104	326	48	478	21,8	68,2	10,0	100,0
1893/1897	123	454	50	627	19,6	72,4	8,0	100,0
1898/1902	218	663	26	907	24,0	73,1	2,9	100,0
1903/1907	340	1095	85	1520	22,4	72,0	5,6	100,0
1908/1912	430	1508	209	2147	20,0	70,2	9,7	100,0
1913/1917	203	1062	112	1377	14,7	77,1	8,1	100,0
1918/1922	163	1070	112	1345	12,1	79,6	8,3	100,0
1923/1927	46	907	81	1034	4,4	87,7	7,8	100,0
1928/1932	11	1316	157	1484	0,7	88,7	10,6	100,0
1933/1937	3	1866	255	2124	0,1	87,9	12,0	100,0
1938/1942	4	1566	163	1733	0,2	90,4	9,4	100,0
1943/1947	65	1177	88	1330	4,9	88,5	6,6	100,0
1948/1952	94	409	21	524	17,9	78,1	4,0	100,0
	2696	14104	1441	18241	14,8	77,3	7,9	100,0

Megemlítendő, hogy ebben az adatbázisban nem tudjuk elkülöníteni az 1938 utáni zsidótörvények szerint zsidónak minősülő személyeket⁶, noha az antiszemita diskurzusban az keretszámon felüli jelenlétüket is a numerus clausus „be nem tartásaként” vették számba. A felekezeten kívüliekként bejegyzettek, ill. adathiányosok aránya 1945 után ismét megerősödött, amit a be nem jegyzési lehetőséggel való tudatos élésként értékelhetünk, bár Karády interpretációja szerint, a be nem jegyzettek mögött elsősorban zsidókat kell feltételeznünk. (Nagy, 1999, Nagy 2009a, Karády 2002)

A dualizmus korának két egyeteme egészen más szerepet játszott a zsidók bölcsészkarai képzésében – mint ezt a 3. tábla mutatja. A budapesti egyetem diplomásainak hatoda volt zsidó, Kolozsváron a beiratkozónál ennek töredéke.

3. tábla Zsidók és nem zsidók a hat bölcsészkarai alnépszerűségben

	nem			Nem		
	zsidó	zsidó	összesen	zsidó	zsidó	Összesen
Budapest 1920 előtt	2724	551	3275	83,2	16,8	100,0
Kolozsvár	3554	93	3647	97,4	2,6	100,0
Budapest 1920 után	5145	544	5689	90,4	9,6	100,0
Debrecen	1249	77	1326	94,2	5,8	100,0
Szeged	985	109	1094	90,0	10,0	100,0
Pécs	447	67	514	87,0	13,0	100,0
	14104	1441	15545	90,7	9,3	100,0
1920 előtt ⁷	6278	644	6922	90,7	9,3	100,0
1920 után	7826	797	8623	90,8	9,2	100,0

Az országos rekrutációjú budapesti egyetemen sokkal nagyobb mértékben találunk hallgatókat azokból a nagy neológ közösségekből, melyeknél a világi tanulás rangja magas volt, s melyek számára a bölcsészkaralal összefüggő karrierlehetőségek kívánatosak voltak, s

⁶ Kivéve azokat, akik a konvertitákat és zsidó vallásúakat jól elkülönít zsidó lexikonba bekerültek – de az 1929-es Magyar zsidó lexikon (szerk.: Újvári Péter, digitális kiadást lásd: <http://npt2000.homeip.net/interaktiv>) címszógyjtési időpontjára a numerus clausus által érintett generációhoz tartozó személyek közül még kevesen szerezhettek a bekerüléshez elegendő hírnevet

⁷ Az 1920 előtti szám nem pontos, tekintettel arra, hogy a kolozsváriak nyilván nem mind diplomások. Az 1920 utáni szám sem pontos, mert a budapesti adatbázis három elveszett év miatt csonka.

Karády kifejezésével élve, amelyek általában is részt vettek a „nagy asszimilációs szerződésben”. Az erdélyi zsidóság eleve sokkal kisebb, de ez a kisebb csoport is erösen tradicionális. A kolozsvári egyetem rekrutációjában – Erdélyen kívül – érdemi szerepet játszó területek a Partium, Kárpátalja és Bánát; e területek zsidósága is tradicionálisabb az országos átlagnál – még a Budapest nélkül számított átlagnál is. A két intézmény összevont adatai alapján az 1920 előtti félszázadban a zsidók aránya a bölcsészképzésben alig másfél-kétszeresen haladja meg a zsidók országos arányszámát – ami a jogász és mérnökképzésben tapasztalható felülreprezentációtól lényegesen elmarad. (Karády 2000a)

A nagy ortodox területek – elsősorban Kárpátalja – elcsatolása következtében, noha a zsidók aránya a trianoni Magyarországon nem lényegesen változott meg, a trianoni országterületen maradt zsidó népesség felsőoktatás iránti érdeklődésének növekedése volt várható, vagy legalábbis a csökkenésnek semmilyen természetes okát nem találtuk. S első pillantásra különös módon *tapasztalhatjuk is*, hogy a zsidók aránya az 1920 utáni korszakban a korábbi korszak arányával megegyezik.

A zsidók bölcsészképzésében radikálisan megváltozik a város és a vidék súlya. Míg az 1920 előtti zsidó bölcsészdiplomásoknak legfeljebb⁸ 14 %-át képezték vidéken, addig a két háború közöttieknek 31 %-át. A teljes bölcsésznépességben ilyen folyamatot nem láthatunk: 1920 előtt a vidék képezte a bölcsészek harmadát-felét⁹, 1920 után viszont bizonyosan csak a harmadát. Az egyetemek számának megnövekedése ellenére Budapest szerepe nőtt a bölcsészképzésben. A vidéki egyetemek közül a legnagyobb Debrecen, amely a legközelebb¹⁰ van a nagy ortodox régióhoz – itt a legalacsonyabb a zsidók aránya, s nyugat felé közeledve illetve az intézményméret csökkenésével Szegeden és Pécsen növekszik a zsidó részesedés. Ha abból indulunk ki, hogy a bölcsészkar látogatása a zsidók részéről a modern zsidók arányától függ, minden politikatörténeti és eseménytörténeti ismeret nélkül azt várhatnánk, hogy Budapest, ahol a zsidóság legmodernebb részlegei élnek, illetve amely legközelebb van azokhoz az északi és nyugati centrumokhoz, ahol modern zsidó tömegek élnek, a legmagasabb arányban fogad majd zsidó hallgatókat.

A tény, hogy nem így van (lásd a 4. táblát), *önmagában mutatja a numerus clausus hatását. Már a változatlan (tehát nem emelkedő) arányszám is kizorítást jelezne.* Ráadásul tudnunk kell, hogy a táblázatban látható arányok a diplomásokról szólnak, míg a numerus clausus az első év első felévére beiratkozók számát korlátozta: azaz, ha kiindulunk abból a számos más vizsgálat (pl. Karády 2000) által bizonyított tényből, hogy a zsidók jobban tanulnak, mint a nem zsidók, akkor azonnal világos lesz, hogy ez az arányszám eredetileg ennél alacsonyabb volt, s a nem zsidók fokozatos lemorzsolódása következtében állt elő.¹¹

Ahhoz, hogy a numerus clausus jelentőségét megértsük nem általában kell a „tanszabadság korát” a „numerus clausus korával” összevetnünk, hanem finomabb idősoros vizsgálatokat kell végeznünk.

4. tábla. A zsidó diplomások aránya az egyes végzési kohorszokban – és a női diplomások arányának alakulása

⁸ Ez az arány csak akkor jön ki, ha azt feltételezzük, hogy a Kolozsváron beiratkozottak közül senki nem morzsolódik le, ami képtelenség lenne. Tehát a valós arány ennél kisebb.

⁹ Annak függvényében, hogy mekkorának becsüljük a kolozsvári lemorzsolódást.

¹⁰ Itt és a továbbiakban nem vesszük számításba az 1940 és 1944 között ismét magyar egyetemenként működő Kolozsvárt.

¹¹ A statisztikai évkönyvek beiratkozási arányokat jelző adataival, melyek rendre alacsonyabb zsidó arányt jeleznek, éppen ezért nincsen ellentmondás.

		nem zsidók száma	zsidók száma	összes (akinek a vallása ismert)	zsidók aránya	zsidó lányok	Lányok	zsidók aránya a lányok között	lányok aránya a zsidók között	lányok aránya
Budapest										
1920 el tt	1898/1902	184	17	201	8,5	0	1	0,0	0,0	0,5
	1903/1907	404	63	467	13,5	7	21	33,3	11,1	4,5
	1908/1912	871	186	1057	17,6	50	117	42,7	26,9	11,1
	1913/1917	641	99	740	13,4	40	131	30,5	40,4	17,7
	1918/1919	213	69	282	24,5	35	93	37,6	50,7	33,0
/										
Kolozsvár										
1920 el tt	1898/1902	479	9	488	1,8	3	4	75,0	33,3	0,8
	1903/1907	691	22	713	3,1	2	23	8,7	9,1	3,2
	1908/1912	637	23	660	3,5	4	20	20,0	17,4	3,0
	1913/1917	420	13	433	3,0	4	28	14,3	30,8	6,5
	1918/1919	274	12	286	4,2	7	94	7,4	58,3	32,9
/										
Budapest 1920 után										
1920/1922	1920/1922	501	28	529	5,3	20	147	13,6	71,4	27,8
	1923/1927	714	51	765	6,7	33	307	10,7	64,7	40,1
	1928/1932	945	101	1046	9,7	53	502	10,6	52,5	48,0
	1933/1937	1097	166	1263	13,1	98	585	16,8	59,0	46,3
	1938/1942	846	119	965	12,3	46	372	12,4	38,7	38,5
/										
Debrecen										
1920/1922	1920/1922	36	0	36	0,0	0	5	0,0		13,9
	1923/1927	84	6	90	6,7	3	35	8,6	50,0	38,9
	1928/1932	137	14	151	9,3	9	53	17,0	64,3	35,1
	1933/1937	322	26	348	7,5	18	125	14,4	69,2	35,9
	1938/1942	336	15	351	4,3	8	109	7,3	53,3	31,1
/										
Szeged										
1920/1922	1920/1922	32	0	32	0,0	0	13	0,0		40,6
	1923/1927	83	19	102	18,6	14	43	32,6	73,7	42,2
	1928/1932	137	26	163	16,0	15	82	18,3	57,7	50,3
	1933/1937	276	36	312	11,5	21	144	14,6	58,3	46,2
	1938/1942	257	13	270	4,8	7	97	7,2	53,8	35,9
/										
Pécs										
1920/1922	1920/1922	14	3	17	17,6	1	3	33,3	33,3	17,6
	1923/1927	26	5	31	16,1	1	8	12,5	20,0	25,8
	1928/1932	97	16	113	14,2	11	56	19,6	68,8	49,6
	1933/1937	171	27	198	13,6	16	83	19,3	59,3	41,9
	1938/1942	127	16	143	11,2	12	69	17,4	75,0	48,3

A budapesti BTK-n a zsidó diplomások aránya már 1905 körül elérte a 13,5%-ot, hogy a világháború éveiben tovább emelkedjen. Az I. világháború utolsó éveiben a diplomázóknak már negyede zsidó – ehhez képest tehát nemcsak a fehérterror idején érvényesül 5% körüli arány az óriási visszaszorulás, hanem a Horthy rendszer konszolidáltabb éveiben tapasztalható 10% körüli szint is. Ebből az következik, hogy a numerus clausus jelentőségét nem a szabad beiratkozás egész korszakához kell mérnünk, hanem az utolsó fél évtizedben tapasztalható arányokhoz, mivel a zsidóságnak e kohorsza fordul nagy arányban – a korábbi évtizedeket erősen meghaladó mértékben – a bölcsészettudományok és a természettudományok felé. Az irodalom, a kultúra a századfordulón minden korábbinál nagyobb mértékben lesz nagyvárosi ill. fővárosi; a kulturális modernitás meghatározó figurái (kiadók, szerkesztők, mecénások, műgyűjtők, színházigazgatók stb.) korábban elképzelhetetlenül magas aránya lesz zsidó vallású, és sosem látott mértékű közeledés (vegyes házasságok, barátságok, szoros munkakapcsolatok) jellemzik a modern zsidó és nem zsidó középrétegek viszonyát. A kultúrát és a tudományt tömegesen termelő és fogyasztó zsidó középrétegek természetes „kibocsátói” lesznek a bölcsészkarok népességének. Az állami középiskolák növekvő száma, a protestáns iskolák nyitottsága pedig a szorosabban vett tanári karriert is vonzóvá teheti a zsidó fiatalok számára. Hiába izmosodik meg a századforduló után a klerikális antiszemitizmus, a Tisza-féle kormányparttól éppúgy nem várhatók antiszemita lépések, mint a baloldali ellenzékétől. A parlamenten kívüli, de egy választójog-módosulás esetén bizonyosan parlamenti tényezővé váló radikális és szociáldemokrata baloldalon pedig nemcsak a filoszemita, de a közismerten zsidó háttérű politikusok, politikus-értelmiségek is nagybefolyásúak. (Nem is szólva arról, hogy akkoriban még a jobboldali ellenzék élén is az antiszemitizmustól idegenkedő Apponyi Albert áll). Budapest egyre nagyobb mozgástérrel rendelkezik, vezetésében számos zsidó politikus ül. Az evangélikus egyház iskolái tömegesen fogadnak be zsidó diákokat, a református egyház elitjében is többségben vannak a filoszemiták. Nincs ok feltételezni, hogy az állami és fővárosi, (valamint államsegélyes protestáns) közgyűjteményi, közoktatási, közmunkavégzési állások a következő évtizedekben ne állnának nyitva a zsidók számára.

Megjegyzendő egyébként, hogy az időszak végére a kolozsvári zsidók aránya is felfelé ível – a századfordulóhoz képest megduplázódik. Könnyen lehetséges tehát, hogy a lényegesen tradicionálisabb erdélyi zsidóság is végső soron ugyanazon az úton járt, mint a lényegesen modernebb magyarországi – csak éppen a modernizációs pálya kifutására a történelmi Magyarország vége a kolozsvári egyetem vonatkozásában nem biztosít lehetőséget. (Egyetlen kis ortodox közösség – a berettyóújfalui – iskolázottsági útjáról szóló elemzésünk alapján állíthatjuk, hogy míg korábban csak az alsóközépfokú végzettségben találkozhatunk zsidó túliskolázottsággal, addig a legfiatalabb nemzedékben már a középiskolai végzettségükönél is. (Nagy, 2010) Tehát az ortodoxok követni látszanak a neológok útját...)

Visszatérve a 4. táblázathoz: a két világháború között a számok azt mutatják, hogy a numerus clausus „bölcsész-menekültjeinek” fő célpontja a szegedi egyetem, valamint a jóval kisebb pécsi. A debreceni kar, mely már a háború alatt megkezdte működését (ellentétben a kolozsvári egyetem utódjaként felálló Szegeddel és a pozsonyi utódaként felálló Péccsel) olyannyira zárt volt a zsidók eltt, hogy diplomásaiból 1921-ben és 1922-ben nem akadt¹² zsidó, s a zsidók aránya az 1923-27-es időszakban sem emelkedett a budapesti egyetem szintje fölé.

Szeged és Pécs relatív nyitottsága ugyanakkor – ha az abszolút számokat nézzük – semmiképpen nem tudta ellensúlyozni a budapesti egyetem zártságát. Ez a „nyitottság” döntően azzal függött össze, hogy különben nem lehetett volna feltölteni e két vidéki egyetem

¹² Tudomásunk szerint teljes körű a debreceni adatbázisunk. De az adatbázis mégiscsak szociológiai természetű és nem filológiai pontosságú, tehát nem zárható ki, hogy egy-egy adatot adatrögzítéskor tévesen vettek fel, vagy kihagytak. Tehát a „nem akadt” kifejezésnél korrektebb lenne az „alig akadt” kifejezés.

keretszámait, így a helyi eliteknek¹³ érdekében állt, hogy zsidókat is nagyobb arányban befogadjanak.

Társadalmi háttér

Az imént felvázolt zsidó csoportok sajátosságait néhány fontos szocio-demográfiai jelzés alapján tudjuk megragadni. Az els kérdés a nemek aránya. 1920 el tt a budapesti egyetemen a lányok aránya folyamatosan növekedett, miközben a zsidók aránya a lányok között stabilan egyharmados volt, és a lányok aránya a zsidók között is folyamatosan növekedett. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a zsidók arányának 1920 el tti növekedését nagy részben a zsidó lányok újabb és újabb csoportjainak bekapcsolódása okozta. A lányok aránya 1920 után aztán tovább n tt – s különösen n tt a zsidók körében, azaz a bölcsészkarra járó zsidók stabil többségét mindinkább a lányok tették ki.

Míthogy mindig minden népességre igaz, hogy mást jelentett a fiúk és mást a lányok jelenléte, a továbbiakban külön érdemes elemeznünk: milyen családok fiai és milyen családok lányai juthattak be a bölcsészkarra 1920 el tt és után.

5a tábla Az 1900 és 1940 között diplomázott fiúk névjellegének alakulása

		nem zsidók	Zsidók	Összesen	nem zsidók	Zsidók	összesen
1 Budapest 1920 el tt	1 magyar	1089	174	1263	52,3	57,6	53,0
	2 német	480	112	592	23,1	37,1	24,8
	3 szláv	405	15	420	19,5	5,0	17,6
	5 román	40	0	40	1,9		1,7
	7 egyéb	68	1	69	3,3	0,3	2,9
			2082	302	2384	100,0	100,0
2 Kolozsvár	1 magyar	1533	26	1559	65,2	44,1	64,7
	2 német	423	28	451	18,0	47,5	18,7
	3 szláv	239	0	239	10,2		9,9
	5 román	86	1	87	3,7	1,7	3,6
	7 egyéb	71	4	75	3,0	6,8	3,1
			2352	59	2411	100,0	100,0
3 Budapest 1920 után	1 magyar	1533	69	1602	62,8	32,1	60,3
	2 német	394	133	527	16,1	61,9	19,8
	3 szláv	399	10	409	16,4	4,7	15,4
	5 román	16	0	16	0,7		0,6
	7 egyéb	98	3	101	4,0	1,4	3,8
			2440	215	2655	100,0	100,0
4 Debrecen	1 magyar	500	11	511	79,9	47,8	78,7
	2 német	34	10	44	5,4	43,5	6,8
	3 szláv	76	2	78	12,1	8,7	12,0
	5 román	5	0	5	0,8		0,8
	7 egyéb	11	0	11	1,8		1,7

¹³ A helyi elitek pedig er s befolyással voltak a kormánypártra és a kormányra. Elegend itt Klebelsberg és Szeged kapcsolatát megemlíteni.

		626	23	649	100,0	100,0	100,0
5 Szeged	1 magyar	336	21	357	72,6	56,8	71,4
	2 német	60	14	74	13,0	37,8	14,8
	3 szláv	46	2	48	9,9	5,4	9,6
	5 román	3	0	3	0,6		0,6
	7 egyéb	18	0	18	3,9		3,6
		463	37	500	100,0	100,0	100,0
6 Pécs	1 magyar	172	12	184	66,7	46,2	64,8
	2 német	55	13	68	21,3	50,0	23,9
	3 szláv	23	0	23	8,9		8,1
	5 román	2	0	2	0,8		0,7
	7 egyéb	6	1	7	2,3	3,8	2,5
		258	26	284	100,0	100,0	100,0

5b tábla Az 1910 és 1930 között diplomázott fiúk névjellegének alakulása

		nem zsidók	Zsidók	Összesen	nem zsidók	Zsidók	összesen
1 Budapest 1920 előtt	1 magyar	768	126	894	50,9	55,0	51,4
	2 német	352	90	442	23,3	39,3	25,4
	3 szláv	309	12	321	20,5	5,2	18,5
	5 román	31	0	31	2,1		1,8
	7 egyéb	49	1	50	3,2	0,4	2,9
		1509	229	1738	100,0	100,0	100,0
2 Kolozsvár	1 magyar	787	15	802	65,4	45,5	64,8
	2 német	206	14	220	17,1	42,4	17,8
	3 szláv	118	0	118	9,8		9,5
	5 román	57	1	58	4,7	3,0	4,7
	7 egyéb	36	3	39	3,0	9,1	3,2
		1204	33	1237	100,0	100,0	100,0
3 Budapest 1920 után	1 magyar	774	26	800	59,1	35,1	57,8
	2 német	241	44	285	18,4	59,5	20,6
	3 szláv	232	3	235	17,7	4,1	17,0
	5 román	7	0	7	0,5		0,5
	7 egyéb	56	1	57	4,3	1,4	4,1
		1310	74	1384	100,0	100,0	100,0
4 Debrecen	1 magyar	136	5	141	77,3	62,5	76,6
	2 német	12	3	15	6,8	37,5	8,2
	3 szláv	24	0	24	13,6		13,0
	5 román	3	0	3	1,7		1,6
	7 egyéb	1	0	1	0,6		0,5
		176	8	184	100,0	100,0	100,0
5 Szeged	1 magyar	109	6	115	76,2	37,5	72,3
	2 német	15	9	24	10,5	56,3	15,1

	3 szláv	12	1	13	8,4	6,3	8,2
	5 román	1	0	1	0,7		0,6
	7 egyéb	6	0	6	4,2		3,8
		143	16	159	100,0	100,0	100,0
6 Pécs	1 magyar	56	5	61	66,7	45,5	64,2
	2 német	18	5	23	21,4	45,5	24,2
	3 szláv	7	0	7	8,3		7,4
	5 román						
	7 egyéb	3	1	4	3,6	9,1	4,2
		84	11	95	100,0	100,0	100,0

A magyarországi zsidóság a történelmi felekezetek között a legnagyobb arányban vált magyar anyanyelvűvé, s ha a távoli – Trianon után Kelet-Szlovákiához, Észak-Nyugat-Romániához csatolt – megyéket leszámítjuk, a népszámlálási adatok alig mutatnak nem magyar anyanyelvű zsidókat. Minthogy azonban az asszimiláció egyik igen fontos jelzése a *névváltás* (ill. annak elmaradása), nem érdektelen annak megvizsgálása sem, hogy hol mikor milyen arányban találunk magyar névjellegű zsidókat.

Az 1920 előtti budapesti bölcsészkaron a zsidók fele volt magyar névjellegű – ebben zsidók hasonlítottak a nem zsidókhoz. (Kolozsváron a jóval kevesebb zsidó bölcsésznek csak kétötöde volt magyar névjellegű, ami a teljes kolozsvári népességhez képest másfélszeres alulreprezentációt jelent.) 1920 után a helyzet megfordul: *miközben minden bölcsészkaron többségbe kerülnek a magyar névjellegűek, a zsidók között megnövekszik a német névjellegűek aránya.* Ez a megfigyelés akkor is igaz, ha az 1920 előtti és utáni két évtizedet, s akkor is, ha csak egy-egy évtizedet vetünk össze. (5a, 5b táblázat)

Ezt a különbséget akkor tudjuk majd megmagyarázni, hogyha az apák foglalkozási összetétele is rendelkezésre áll.¹⁴ Jelenleg ilyen adatokkal csak az 1920 utáni időszakra¹⁵ rendelkezünk. A bölcsészkarra vezető regionális toloerket egyelőre a diplomások születési helye alapján tudjuk megvizsgálni. A nagy intragenerációs területi mobilitás, ami már Trianon előtt is jellemezte Magyarországot, szükségessé tenné, hogy a bölcsészek beiratkozáskori/diplomázáskori lakóhelyét vizsgáljuk meg, de erre a dualizmus korában nincs lehetőség. A legfontosabb kérdés Budapest, a nagyvárosok és a vidék aránya. 1920 előtt a budapesti zsidó bölcsészfiúk fele érkezett nem városi rangú településről, egyötöde kisebb városokból, egytizede nagyobb¹⁶ városokból, s 17,5%-a Budapestről. A zsidók a teljes népességtől két ponton térnek el jelentősen: a kisvárosokból kevesebben, Budapestről többen jönnek, mint az átlag. A közhiedelemmel ellentétben tehát a falvakban, uradalmakban született vidéki zsidók igen erősen jelen vannak a bölcsészkaron. Kolozsvár szerény zsidó bölcsésznépessége még inkább vidéki – itt még maga a kolozsvári zsidóság is elhanyagolható. 1920 után a numerus clausus hatására radikális változások történnek. A budapesti bölcsészkart elvégző zsidó fiúk több mint harmada jön Budapestről, de a szegedieknek 30, a pécsieknek 20%-a is budapesti születésű és még több közöttük a budapesti lakóhelyű.

¹⁴ Az 1920 előtti budapesti bölcsészkar anyakönyvek elpusztultak, a diplomakönyvekben pedig apa foglalkozására és lakóhelyére vonatkozó adat nincs. A középiskolai nyolcadikos anyakönyvek alapján fogjuk tudni rekonstruálni az apák foglalkozását. Ehhez az adatfelvételek a végéhez közelednek a korábban már említett ERC és OTKA kutatások eredményeként.

¹⁵ S ott sem teljes körűen, ugyanis a nagykorú hallgatóknak nem kellett megadniuk az eltartójuk foglalkozását.

¹⁶ Nagyobb – 1900-ban 30000 lakosnál többel rendelkező városok, Budapesten kívül: Kassa, Arad, Szabadka, Pécs, Nagyvárad, Miskolc, Brassó, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Székesfehérvár, Debrecen, Kolozsvár, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Pozsony, Sopron, Fiume. A legtöbb zsidó Nagyváradról, Ady városából érkezett.

(Debrecen zsidó hallgatóinak is 30%-a budapesti születésű, csak ott sokkal kisebb abszolút számról van szó.)

Az 1920 utáni helyzetben a fejlett észak-nyugati területek¹⁷ elcsatolása után a budapesti zsidók jelentősége a bölcsészkar iránti keresletben megnőtt. Nyilvánvaló, hogy 1900 és 1920 között az igen fejlett nyugat-felvidéki zsidóság természetes tanulmányi célpontjának tekinthette Budapestet – ettől a századfordulón antiszemita vezetés Bécs vonzereje is csak kevésbé tántoríthatta el. 1920 után viszont a fejlettebb és liberális Csehszlovákiából a numerus clausus alkalmazó, de 1928 és 1938 között is antiszemita légkör Horthy-Magyarországra nem kíváncsoztak az ottani zsidók. A néhány százaléknyi ott született zsidó is a már korábban (1920 előtt) Magyarországra települtek gyermekei. Ezzel szemben 1920 után a felvidéki tisztviselői menekültek természetes bázisát jelentették a két háború közötti bölcsészkarok nem zsidó hallgatóságának.

A hallgatói stratégia

Az 1920 előtti és utáni helyzetben nyilvánvalóan eltérő a tanári pozíciók megszerzéséhez vetett hit. Ennek jelzésére alkalmas, hogy mennyiben elégszik meg egy-egy vizsgált csoport a tanári diplomával, azaz mondja le a doktori cím megszerzésével járó szimbolikus és piaci előnyökről. Míg 1920 előtt a Budapestre járó zsidó fiúk harmada elégedett meg tanári diplomával, addig az 1920 után idejáróknak kevesebb, mint egytizede. A tanári diplomával megelégedő zsidók aránya egyedül a kevés zsidót elfogadó Debrecenben magas (közel 40%), nyilvánvaló összefüggésben azzal, hogy Debrecenben izraelita fenntartású egyházi iskola működik. A numerus clausus menekültjeit befogadó Szegeden a zsidók negyede, Pécsen ötödik elégszik meg tanári diplomával. Ezek a számok rendre alacsonyabbak, mint a tanári diplomával megelégedő nem zsidóké. Ugyanakkor a két korszak közötti alapvető különbséget jelzi, hogy a numerus clausus előtt Budapesten diplomázóknál a különbség csak 1,7-szeres, 1920 után pedig 5,4-szeres. (Vidéken 1,7-szeres.) Ha fordítva tesszük fel a kérdést, azaz azt nézzük meg, hogy kik tekintettek elegendő optimizmussal a tanári alkalmazás lehetőségére ahhoz, hogy tanári vizsgát tegyenek (akár doktori szigorlat mellett is), akkor megállapíthatjuk, hogy a nem zsidók 1920 előtt csak 1,3-szor optimistábbak a zsidóknál, 1920 után Budapesten 3,7-szer, vidéken 1,5-szer. (6. táblázat)

6. táblázat A tanári és doktori tanulmányi út választása a fiúk körében 1900-1940

		1 Budapest 1920 előtt	2 Kolozsvár	3 Budapest 1920 után	4 Debrecen	5 Szeged	6 Pécs	vidéki egyetemek 1920 után összesen
nem zsidó	adathiány	11,4	4,8	1,2	0,2	0,2	10,9	2,2
	csak tanár	55,4	81,9	48,0	57,3	44,5	32,6	48,2
	csak dr	12,4	12,7	27,9	17,6	30,5	35,3	25,4
	tanár és dr	20,8	0,6	23,0	24,9	24,8	21,3	24,2
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁷ A nyugati felvidéken született férfibölcsészek között 1920 előtt még 14%-nyi zsidót találunk, 1920 után már csak 4%-nyit.

	N	2082	2352	2440	626	463	258	1347
Zsidó	adathiány	12,6	15,3	1,4			7,7	2,3
	csak tanár	32,5	62,7	8,8	39,1	27,0	19,2	27,9
	csak dr	30,5	22,0	79,5	39,1	51,4	53,8	48,8
	tanár és dr	24,5		10,2	21,7	21,6	19,2	20,9
	Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N	302	59	215	23	37	26	86
össz tanár nem zsidó		76,2	82,5	70,9	82,3	69,3	53,9	72,4
össz tanár zsidó		57,0	62,7	19,1	60,9	48,6	38,5	48,8
csak tanár hányados		1,71	1,31	5,43	1,47	1,65	1,69	1,73
össz tanár hányados		1,34	1,32	3,72	1,35	1,43	1,40	1,48

TÖRDEL SZERKESZT : HA NEM TUDJA INNEN JÓL KIEMELNI A TÁBLÁT LETÖLHETI EXCELBEN: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/nc19.xls>

A numerus clausus f stratégiaformáló hatása tehát a bölcsészkar vonatkozásában, hogy a zsidó fiúkat a tanári pályáról kiszorítja. A bölcsészképzés bels arányrendszere 1920 el tt azt az ígéretet hordozta, hogy a magyar oktatásügyben növekedni fog a zsidó tanárok száma, azaz a magyar zsidóság nemcsak az iskolai „tudásfogyasztásban” lesz mennyiségi és min ségi értelemben felülreprezentált, hanem a „tudásközvetítésben” is. Ez akár egy olyan jöv t is megengedett volna, mely a szabadm vel dés, folyóirat- és könyvkiadás, színházm vészet modernitását és szellemi virágzását az intézményes középfokú oktatás világába is bevitte volna. A zsidó fiúk elterelése err l a pályáról a magyar oktatásügyi személyzet modernizálását legfontosabb társadalmi bázisától fosztotta meg. Tekintettel arra, hogy a zsidók jobb tanulmányi eredményeket mutattak fel, mint a nem zsidók, ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a numerus clausus politika, kiszorítva a zsidókat, a jöv középiskoláit a potenciálisan legfelkészültebb tanároktól fosztotta meg, mármint, ha feltételezzük, hogy a jobb tanulmányi eredmények magasabb szakmai felkészültséget mutatnak. Ráadásul a tényleges elhelyezkedés adatai azt mutatják, hogy míg az 1900 körül¹⁸ végzett tanárdiplomás zsidók 90%-a már 1906-ra tanárként m ködik, addig az 1925, 1930, 1935 körül tanárvizsgát tett zsidóknak átlagosan csak 49%-a helyezkedik el. A dualizmus korának oktatáspolitikája tehát magasra értékelte a jó tanulmányi eredmény zsidókat (hiszen a nem-zsidó tanárdiplomásoknak csak fele szerzett 1906-ra állást), a Horthy korszak oktatáspolitikája viszont diszpreferálta ket (hiszen az átlagosan rosszabb tanulmányi eredmény nem zsidóknak 53%-a szerezhette állást. Más kérdés, hogy ezeken belül mennyire törekedett a korszak oktatáspolitikája egyfajta min ségi szelekcióra.)

A másik f hatás a szakválasztásban mutatkozik meg. A dualista Budapesten a zsidók közel ugyanakkora arányban választották a magyar szakot, mint a nem zsidók; Kolozsváron pedig még *nagyobb* is volt az esélye annak, hogy zsidóként magyar szakra menjen a diák, mint nem zsidóként. Ezzel szemben a két háború közötti Budapesten annak a valószínű sége, hogy egy zsidó fiú a magyar-szakosságot válassza, a harmada annak, amekkora eséllyel egy nem zsidó választja azt. A vidéki egyetemeken a fele ennek esélye.

¹⁸ Minthogy a dualizmus korára felhasználható els és utolsó tanári zsebkönyv az 1906-os, csak az 1898/1902-es diplomázási csoportot érdemes a dualizmus korában végzetek közül megvizsgálni. Egyébként, ha a korábbi évekre kiterjesztjük a vizsgálatot, szintén 80% feletti adatot találunk.

A fordulat még pregnánsabb, hogyha a magyar szakos „nem tanárokat” (azaz a csak doktori címet szerzőket) vizsgáljuk. Ugyanis 1920 előtt nagyobb esélye volt egy budapesti egyetemre járó zsidó fiúnak, hogy magyarból doktoráljon, mint egy budapesti egyetemre járó nem zsidónak. Ezzel szemben a két háború közötti Budapesten negyedakkora volt a zsidók esélye, mint a nem zsidóké, a vidéki egyetemeken pedig harmadakkora... (Lásd a 7. táblázatot.) A magyar szakos nem tanári karrier visszaszorulása a zsidók jövő képében nem kevesebbet jelent, mint hogy a Karády Viktor által oly alaposan ábrázolt dualizmuskori asszimilációs szerződést a numerus clausus felmondta, s megkezdte a zsidóság „átirányítását” a konzervatív nemzeti tudatformálás szempontjából kevésbé kulcsfontosságú tudományterületekre.

7. Táblázat Zsidó és nem zsidó fiúk magyar szakossá, ill magyar szakos tanárrá, magyar szakos bölcsészdoktorrá válásának valószínűsége 1900-1940

1			1 Budapest 1920 előtt	2 Kolozsvár	3 Budapest 1920 után	4 Debrecen	5 Szeged	6 Pécs	vidéki egyetemnek 1920 után összesen	
2		Adathiány	234	106	26	1	1	17	19	
3	nem magyar szakos nem zsidó	csak tanár	790	1658	826	222	159	51	432	
4		csak dr	194	216	538	101	119	71	291	
5		tanár és dr	276	10	303	93	90	38	221	
6		Total	1494	1990	1693	417	369	177	963	
7	nem magyar szakos zsidó	Adathiány	38	9	2	0	0	2	2	
8		csak tanár	76	30	14	8	8	2	18	
9		csak dr	67	9	162	9	18	13	40	
10		tanár és dr	47	0	16	3	7	3	13	
11		Total	228	48	194	20	33	20	73	
12	magyar szakos nem zsidó	Adathiány	3	6	3	0	0	11	11	
13		csak tanár	364	269	345	137	47	33	217	
14		csak dr	64	83	142	9	22	20	51	
15		tanár és dr	157	4	257	63	25	17	105	
16		Total	588	362	747	209	94	81	384	
17	magyar szakos zsidó	Adathiány	0	0	1	0	0	0	0	
18		csak tanár	22	7	5	1	2	3	6	
19		csak dr	25	4	9	0	1	1	2	
20		tanár és dr	27	0	6	2	1	2	5	
21		Total	74	11	21	3	4	6	13	
22	A magyar szakossá válás százalékos aránya - nem zsidókra									
23	$=13/(13+3)*100$	magyar szakos nem zsidók csak tanár	31,5	14,0	29,5	38,2	22,8	39,3	33,4	
24	$=14/(14+4)*100$	magyar szakos nem zsidók csak dr	24,8	27,8	20,9	8,2	15,6	22,0	14,9	
25	$=15/(15+5)*100$	magyar szakos nem zsidók tanár dr	36,3	28,6	45,9	40,4	21,7	30,9	32,2	
26	$=16/(16+6)*100$	magyar szakos nem zsidók	28,2	15,4	30,6	33,4	20,3	31,4	28,5	
27	A magyar szakossá válás százalékos aránya – zsidókra									

28	$=18/(18+8)*100$	magyar szakos zsidók csak tanár	22,4	18,9	26,3	11,1	20,0	60,0	25,0
29	$=19/(19+9)*100$	magyar szakos zsidók csak dr	27,2	30,8	5,3	0,0	5,3	7,1	4,8
30	$=20/(20+20)*100$	magyar szakos zsidók tanár dr	36,5		27,3	40,0	12,5	40,0	27,8
31	$=21/(21+21)*100$	magyar szakos zsidók	24,5	18,6	9,8	13,0	10,8	23,1	15,1
32	Esélyhányados								
33	$=23/28$	csak tanár	1,4	0,7	1,1	3,4	1,1	0,7	1,3
34	$=24/29$	csak dr	0,9	0,9	4,0		3,0	3,1	3,1
35	$=25/30$	tanár és dr	1,0		1,7	1,0	1,7	0,8	1,2
36	$=26/31$	Total	1,2	0,8	3,1	2,6	1,9	1,4	1,9

A magyar szak szinte pontos komplementereként viselkedik a német szak: a zsidók nagyobb arányban preferálják azt a Horthy korszakban, mint a dualizmus korában.

A fenti tények arra indítottak, hogy a német névjelleg zsidó családok „bölcész kibocsájtási” hajlamának növekedését megvizsgáljuk a diploma típusa szempontjából is. (8. tábla)

8. tábla Az 1900 és 1940 között diplomázott fiúk névjellegének alakulása

		1 Budapest 1920 el tt	2 Kolozsvár	3 Budapest 1920 után	4 Debrecen	5 Szeged	6 Pécs	vidéki egyetemek 1920 után összesen
magyar nem zsidó	nincs adat	107	75	17	1	0	16	17
	csak tanár	623	1266	743	286	151	58	495
	csak dr	118	182	385	76	96	60	232
	tanár és dr	241	10	388	137	89	38	264
	Total	1089	1533	1533	500	336	172	1008
magyar zsidó	nincs adat	19	4	2	0	0	0	0
	csak tanár	62	17	8	2	6	4	12
	csak dr	35	5	47	7	12	5	24
	tanár és dr	58	0	12	2	3	3	8
	Total	174	26	69	11	21	12	44
német nem zsidó	nincs adat	61	23	4	0	1	7	8
	csak tanár	265	334	183	16	24	18	58
	csak dr	62	63	122	15	28	18	61
	tanár és dr	92	3	85	3	7	12	22
	Total	480	423	394	34	60	55	149
német zsidó	nincs adat	16	4	1	0	0	2	2
	csak tanár	32	17	10	6	3	1	10
	csak dr	52	7	112	1	6	8	15
	tanár és dr	12	0	10	3	5	2	10
	Total	112	28	133	10	14	13	37
szláv	nincs adat	50	7	6	0	0	5	5

nem zsidó	csak tanár	215	196	184	49	20	7	76
	csak dr	58	35	140	14	11	8	33
	tanár és dr	82	1	69	13	15	3	31
	Total	405	239	399	76	46	23	145
szláv zsidó	nincs adat	3		0	0	0		0
	csak tanár	4		1	1	1		2
	csak dr	5		9	1	1		2
	tanár és dr	3		0	0	0		0
	Total	15		10	2	2		4
román nem zsidó	nincs adat	15	3	0	0	0	0	0
	csak tanár	15	73	9	1	2	0	3
	csak dr	5	10	6	1	1	1	3
	tanár és dr	5	0	1	3	0	1	4
	Total	40	86	16	5	3	2	10
román zsidó	nincs adat							0
	csak tanár							0
	csak dr		1					0
	tanár és dr							0
	Total		1					0
egyéb nem zsidó	nincs adat	4	4	2	0	0	0	0
	csak tanár	36	58	52	7	9	1	17
	csak dr	15	9	27	4	5	4	13
	tanár és dr	13	0	17	0	4	1	5
	Total	68	71	98	11	18	6	35
egyéb zsidó	nincs adat	0	1	0			0	0
	csak tanár	0	3	0			0	0
	csak dr	0	0	3			1	1
	tanár és dr	1	0	0			0	0
	Total	1	4	3			1	1
magyar névjellegű a csak tanárok között nem zsidó	54,0	65,7	63,5	79,7	73,3	69,0	76,3	
magyar névjellegű a csak tanárok között zsidó	63,3	45,9	42,1	22,2	60,0	80,0	50,0	
német névjellegű a csak tanárok között nem zsidó	23,0	17,3	15,6	4,5	11,7	21,4	8,9	
német névjellegű a csak tanárok között zsidó	32,7	45,9	52,6	66,7	30,0	20,0	41,7	
magyar névjellegű nem zsidó	52,3	65,2	62,8	79,9	72,6	66,7	74,8	
magyar névjellegű zsidó	57,6	44,1	32,1	47,8	56,8	46,2	51,2	
német névjellegű nem zsidó	22,5	17,5	15,7	4,8	11,2	16,9	10,5	
német névjellegű zsidó	37,1	47,5	61,9	43,5	37,8	50,0	43,0	

(SZERK:nc10.xls)

A számok és arányok azt a minimális következtetést mindenképpen megengedi, hogy a német névjelleg ek arányának meger sődése a zsidók között összefügg egyfel l a tanári vizsgáttettek visszaszorulásával, másfel l azzal, hogy a magyar szakkal szemben a német szak választása vált jellemz vé.

Azaz a numerus clausustól sújtott években másféle zsidó családok fiai látogatták a bölcsészkart, mint a tanszabadság idején, mások voltak az elhelyezkedési pályákra vonatkozó elvárásaik, s valóban mások lettek az elhelyezkedési esélyeik is. Hogy hová, milyen intézményekbe és milyen pályákra szorította a numerus clausus azokat, akik tanulmányi

eredményeik alapján bölcsészkarra továbbtanulásra lettek volna érdemesek, éppúgy egy következő tanulmány tárgya, mint a fenti összefüggéseknek a vonatkozó megvizsgálása is.

IRODALOM

- Benisch 1934 Benisch Artur: A zsidók térfoglalása és elhelyezkedése a mai Magyarország területén 1830-1930 in: Magyar Statisztikai Szemle, 1934, pp. 916-925
- Biró-Nagy (2007) Biró Zsuzsanna Hanna - Nagy Péter Tibor: Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon - In: *Educatio*, 2007. (16. évf.), 4. sz., p.
- Heksch 1962 Heksch Ágnes: Adatok a numerus clausus történetéhez in *Pedagógiai Szemle*, 1962, vol. 7/8, pp. 613-619.
- Hét 1990, Hét évtized a hazai zsidóság életében, MTA Filozófiai Intézet Bp, 1990
- Karády (1992) Karády Viktor: "Egyetemi numerus clausus és értelmiségi kényszerpályák. Magyar-zsidó diákság a külföldi egyetemeken a Világháborúk között", *Levéltári Szemle* 1992, n° 3, 21-40.
- Karády (1994) Karády Viktor: Felekezeti státusz és iskolázási egyenlőtlenségek, in *A tudománytól a tömegkultúráig, M vel a történelmi tanulmányok 1890-1945*, szerk. Lackó Miklós, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1994, 125-168.
- Karády (1996) Karády Viktor: Social Mobility, Reproduction and Qualitative Schooling Differentials in Old Regime Hungary", *History Department Yearbook 1994-1995*, Central European University, Budapest, 1996, 134-156.
- Karády (2000) Karády Viktor: Felekezet, tanulmányi kitűnés és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén ", *Festschrift Nagy Zsuzsa*, Debrecen (Hongrie), Debrecen University Press, 2000, 124-145.
- Karády (2000a) Karády Viktor: Jewish Over-Schooling Revisited : the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900-1941), *Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999*, Budapest, Central European University, 2000, 75-91.
- Karády (2000b) Karády Viktor: Felekezet, tanulmányi kitűnés és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén ", *Festschrift Nagy Zsuzsa*, Debrecen , Debrecen University Press, 2000, 124-145.
- Karády (2002) Karády Viktor: *Túlélés és Újrakezdés. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Budapest, Múlt és jövő , 2002, 281 pages.
- Ladányi, 1994 Ladányi Andor: A numerus clausus törvény 1928. évi módosításáról in: *Századok* 1994 6
- Nagy (1999) Nagy Péter Tibor: Vallásos nevelés 1949 előtt. In: *Magyar Pedagógia*, 1999 4. sz. 389-412. p.
- Nagy (2005) Nagy Péter Tibor: The numerus clausus in inter-war Hungary East European Jewish Affairs Volume 35, Number 1, June 2005 pp. 13-22(10)
- Nagy (2006) Nagy Péter Tibor: A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872–1918) . - In: *Magyar pedagógia*, ISSN 0025-0260 , 2006. (106. évf.), 1. sz., 5-28. p.
- Nagy (2008) Nagy Péter Tibor: The problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. In: *Historical Social Research* Vol 33. (2008) 2 No. 124
- Nagy (2009) Nagy Péter Tibor: Történezdíplomások a két világháború között - In: *Magyar Tudomány*, 2009. (170. évf.), 2. sz., 143-152. p.
- Nagy (2009a) Nagy Péter Tibor: Religious education and childhood in Hungary (1949-1960) in: *Kindheit-Schule-Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa 1948-2008*. Szerk. Johanna Hopfner/András Németh/Éva Szabolcs- Peter Lang. Frankfurt am Main, 2009 33-46.p.

Nagy (2010) Nagy Péter Tibor: Egy ortodox zsidó közösség a helyi társadalomban
Iskolakultura, 2010. (20. évf.) 7-8. sz. 84-94.p.

Spira, 1972 Spira, Thomas: 'Hungary, Numerus Clausus, the Jewish Minority and the League
of Nations' in Ungarn Jahrbuch 1972, Hase und Kohler, Mainz, 1972/4, pp. 115-128

Zsidókérdés, 1985 Zsidókérdés Kelet és Közép-Európában, (szerk Mislivetz Ferenc és
Simon Róbert), ELTE AJK Bp 1985,